

Dél-Szlovákia szlovák szemmel

Többségi nép írói-költői érthetően ritkábban foglalkoznak műveikben a nemzeti-ségek életével, az együttélés kérdéseivel, hiszen a sokrétű valóság számtalan „kihívása” közül ez csak az egyik, fontosságát tekintve számukra nem is a legelső. A szlovák irodalomban kevésbé ismert terep maradt az a táj, Szlovákia területének hol vastagabb, hol vékonyabb déli sávja, ahol a magyar nemzetiség alkotja a lakosság többségét. „A Csallóköz népe, vidéke és atmoszférája nem sok helyet kapott a szlovák szépirodalomban, nem sok inspirációt nyújtott az íróknak” — írta *Július Noge* a *Slovenské Pohľadyban* (1972. 9. szám) egy fiatal szlovák író, *Ivan Habaj* dél-szlovákiai elbeszélései kapcsán.

Távol esik ez a terület a szlovák kultúra hagyományos forrásvidékeitől, az itt élő szlovák népesség túlnyomó része 20. századi történelmi változások után került mai lakóhelyére, egészen a legújabb időkig nemigen küldött ez a táj írókat a szlovák irodalomba. Az utóbbi évek szlovák irodalmát figyelve azonban mégsem indokolatlanul használjuk a fölfedezés kifejezést Dél-Szlovákiával kapcsolatban. 1972 és 1974 között több olyan alkotás született, amely e táj valóságáról ad képet a szlovákul olvasóknak. Hogy nem periferikus jelenségről van szó, azt az is bizonyítja, hogy nem kivételes ez a tematikai érdeklődés, továbbá, hogy a dél-szlovákiai tárgyválasztásból esztétikailag nem másodrendű alkotások születtek, tehetséges fiatal írók vállalkoztak erre a fölfedező útra.

Magyar forrásból, a szlovákiai magyar irodalom nyújtotta hol teljesebb, hol hiányosabb tablóról ismerhetjük Dél-Szlovákia magyar és szlovák sorskérdéseit. Ezúttal érdekes alkalom kínálkozik az összevetésre: a szlovák ecsettel festett tájkép kiegészíti ismereteinket. Áttekintésünkben a társadalom életéről közvetlenebbül referáló epika példaanyagát használjuk föl, bár a teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a dél-szlovákiai ihletés nemcsak elbeszélésekben és regényekben mutatható ki. A modern magyar lírát eredményesen fordító fiatal költő, *Vojtech Kondrát* versei például sok szállal kapcsolódnak gyermekkorának mátyusföldi tájához, az utóbbi évek sikeres drámaírójának, *Ján Solovič*nek az Irodalmi Szemlében (1974. 5—6. szám) magyarul is megjelent drámája, a Meridián pedig egy dél-szlovákiai kisvárosban játszódik.

Műfajt, írói ábrázolásmódot, a szerzők életkorát tekintve különböző alkotásokat hoz közös nevezőre a dél-szlovákiai valóság bemutatására vállalkozó szándék. *Andrej Chudoba*, *Peter Andruška* és *Ivan Habaj* írásaira egyaránt jellemző szerzőjük szoros kapcsolata ezzel a vidékkel, az epikai szövegben mindegyiküknél jól kitapíntható a tájban gyökerező eleven élményanyag.

A leghosszabb írói pályára az 1958-ban verseskötettel jelentkező Chudoba tekinthet vissza közülük, legújabb novellás kötetének (Zbohom, Cyrano [Isten veled, Cyrano], 1973. Röviden a Tiszatáj 1974. 8. számában ismertettük) címadó elbeszélése egy magyar fiatalember kamaszéveiről szól. Chudobát egyébként a magyar olvasók

is ismerhetik, két kisregényét 1964-ben jelentette meg az Európa Könyvkiadó. Ivan Habaj két novellás kötete (Dolniaci [Alföldiek], 1972. és V tieni moruše [Az eperfa árnyékában], 1973.) alapján par excellence dél-szlovákiai írónak tekinthető, ő a Csallóközbe telepített szlovákok sorsának krónikása. Peter Andruška epikus szintézisre vállalkozott, az utóbbi évek szlovák irodalmában hiánycikknek számító regény műfajában próbálkozott. Kakukkos óra című művében (Hodiny s kukučkou, 1974.) széles időegységet fog át, egy dél-szlovákiai falusi család életét mutatja be az első világháborút megelőző évektől körülbelül az ötvenes évek végéig.

Mindhármuk írásaiban nagy szerepet játszanak a gyermekkor élményei, saját életük eseményeit előszeretettel építik műveikbe. Chudobának sikerült talán a legszuverénabb világot kialakítania közülük, az írói eszközök használatát tekintve is ő a legérettebb alkotó, életkorát tekintve inkább a középgenerációhoz, mint a fiatalok közé sorolható. Habajtól és Andruškától eltérően a szlovák próza „lírízáló” ágát folytatja; epikai műveiben sokszor háttérbe szorul a történet, hőseinek érzelmi hullámzására kerül a hangsúly. Az Isten veled, Cyrano című novella egy kamaszfiú vívódásainak, helykeresésének tükröi. Hőseinek beilleszkedési nehézségeit az is növeli, hogy a gimnázium, ahová továbbtanulni, a paraszti sörből kiemelkedni küldték, nyelvileg is más környezetet jelent. Pontos képet kapunk erről a folyamatról, a társadalmi emelkedés asszimilációval járó útjáról. Konkrét példák is lehettek az író szeme előtt a figura megformálásakor, hiszen szülőfaluja, a honti Kiskereskény a nyelvhatár közelébe esik, a szlovákiai magyar pályatárs, Doba Gyula szülőhelyétől tíz-egynéhány kilométerre.

Habaj csallóközi zsánerképei pásztorok, parasztemberek, öregek világáról tudósítanak. Kevés vonással rajzolt „jeleneteiben” pontosságra törekszik, prózája szikár, szürkébb, mint az érzéki benyomásokat gáttalanul ömlesztő Chudobáé, erénye viszont az élőbeszédhez közeli természetesség, a reális környezetrajz. Kritikusai benne üdvözltek a Dél-Szlovákiában élő szlovák telepések fölfedezőjét. Erről a zárt, sajátos normákkal és értékrenddel bíró világról a harmadik nemzedék képviselőjeként beszél, gyakran a már városban élő unoka novelláiban a narrátor, aki reminiszenciával szemléli a természetközelen élő, küzdelmes sorsú paraszt nagyszülők életét.

A legnagyobb szabású — és éppen ezért a legkockázatosabb — vállalkozás két-ségkívül Peter Andruškáé. Nemcsak azért, mert a szlovák prózában ritkábban járt úton, a nagyepikában próbálta ki tehetségét, hanem azért is, mert családragényt írt, csínján kellett bánnia tehát az önkéntelenül tolla alá toluuló önéletrajzi anyaggal, és meg kellett birkóznia a mintegy fél évszázados időkeretben kibontakozó sorsok, egymást követő nemzedékek, valamint a történelmi változások bemutatásának problémáival is. Ha nem került is ki minden vonalon győztesként az író, a Kakukkos óra mindenképpen az utóbbi évek fontos prózai teljesítményei közé tartozik a szlovák irodalomban. Bizonyos értelemben a 20. századi szlovák prózafejlődés foghíját szándékozik kitölteni a hagyományos epikai szintézisnek ez a kései kísérlete. A falusi iparoscsalád generációinak sorsát bemutató regénynek erénye az idő problémájának megoldása: az események megfelelő sűrítése, a cselekmény ritmusának megtalálása. Nem érezzük viszont minden vonatkozásban teljesnek a regény világát, azzal a kritikussával is egyet kell értenünk, aki a történelmi sorsfordulók fölületes ábrázolását tette szóvá.

A romantikus konvenció által örökül hagyott tipikus szlovák táj jellegzetesen felföldi: magasba törő szirtek, erdők, völgyekben meghúzódó falvak, kisvárosok. Szükségszerűen más a bemutatott írók alkotásaiban a természeti és táji háttér, Habajnál és Andruškánál kifejezett „alföldiségről” beszélhetünk, a széles búzatablák, kukoricások, a tág látóhatár nemcsak a síkvidék jellemző tartozékai, hanem az itt élő embereknek a felföldiekétől eltérő szokásait, magatartását tükröző képek is. Felföld és Alföld a mai szlovák nyelvben is élő fogalompár (Horniaky — Dolniaky), elsősorban síkvidéknek és hegyvidéknek a megkülönböztetése, de jelzi a kétféle tájon élő emberek viselkedésformái, mentalitása közötti eltérést is.

Régebbi korok szlovák írónál gyakran megjelenik ez a különbségtétel, amellyel Dél-Szlovákia mai szlovák író-fölfedezőinél is találkozunk. Chudoba idézett novel-

lájában a főhős nagyanyja magyar családba került szlovák asszony: „Öregapa akkor ismerte meg, amikor a Felföldön járt ökröket vásárolni” (Zbohom, Cyrano. 23. l.). Andruška regényében egy árvai fiatalasszony számára így jelenik meg a dél-szlovákiai falu: „Idegen vidék, idegen emberek. (...) Mennyivel meghittebbek a barátságos hegyek, az erdős hegyoldalak, mennyivel kedvesebbek a végtelen lejtők között megbúvó völgyek, az égbe nyúló hegycsúcsok. (...) Nem tudnék itt élni, gondolta magában Helenka, kiszakadna belőlem a lélek és széjjelhordaná a szél” (Hodiny s kukučkou. 228. l. — Kiemelés tőlem — K. Gy. Cs.). A két világháború között Csallóközbe telepített szlovákok számára tragikus sorsfordulót hozott a történelem, a visszatérés, az újabb fészekrakás lázas sietségének pillanatait mutatja be Habaj Alföldiek I. című novellája; a kisfiú, az unoka szájába a következő kétkezdő, a szövegben „rosszindulatúnak” aposztrofált kérdést adja az író: „De Szlovákiában, ott fönt, szebb, mint itt, ugye?” — amire a megélhetés parancsát követő paraszt nagyapa így válaszol: „Hegyek és fák vannak arrafelé. A patakok fürgék, nem olyan lusták, mint itt a csatornák... De kevés a föld ott, itt sokkal több van, és hozzá még milyen!” (Dolnaci. 42. l.).

A föld ad kenyeret bőségesen ezen a vidéken szlovákoknak, magyaroknak is, mégis nemegyszer bizonytalannak látszott a jövő errefelé, hol az egyik, hol a másik nyelven beszélőknek kellett rettegniük megaláztatástól, kitelepítéstől. Ismerősek Habaj szavai a földönfutósorsról, a másnyelvűeket túrni nem akaró sovíniszta hatalom parancsszavai: „Minden családnak egy vagon jár. Holnap este tíz óraker indul a vonat” (Dolnaci. 25. l.). Egyformán embertelenek, kegyetlenek ezek a szavak, bármely nyelven mondják őket. Szembenézni velük pedig csak úgy lehet, ha egyszerre mondunk nemet mindegyik nyelven elhangzott variánsra.

A dél-szlovákiai valóság föltárására vállalkozó szlovák íróknak szembe kellett nézniük e kelet-európai mikrotáj közelmúltjának minden konfliktusával: szociális igazságtalansággal, egymás ellen uszított népek kisembereinek vergődésével, nemzetiségi összeütközésekkel, emberi és nemzetiségi jogok sárbatiprásával. Ha e problémakomplexum teljes és hiteles ábrázolásának igényével szembesítjük a tárgyalt műveket, kétségtelen értékek elismerése mellett néhány kérdőjelet is meg kell fogalmaznunk.

Chudobának sem, Andruškának sem kifejezett célja nemzetiségi konfliktusok bemutatása, mégsem tudja egyikőjük sem kikerülni ezt a kérdéskört. Az Isten veled, Cyrano főhősének kamaszkori gátlásai mellett két másik akadályt is le kell küzdenie, hogy befogadják társai a kisváros gimnáziumában: meg kell szabadulnia paraszti félszegségétől, és tökéletesen meg kell tanulnia szlovákuul. Közvetlen a háború utáni években járunk: nincs más út följebb lépni, kikerülni a paraszti sorból — szlovákká kell válni. Az asszimiláció folyamatát az eredmény felől mutatja be az író, hiszen a visszaemlékező főhős-narrátor már szlovákként pergeti vissza gimnazista éveinek eseményeit, számára a magyarok főnév már nem többes szám első, hanem többes szám harmadik személyű: „Hej, a hétszentségét (ahogy a magyarok mondják)...” (Zbohom, Cyrano. 24. l.). Az egyén belső vívódásairól fölnevelő és befogadó közösség között, a „motívumok harcáról” azonban alig tudunk meg valamit a novellában. Talán nem is fejezhető ki egyik irodalmi nyelven sem ez a kelet-európai képlet, hiszen az „etnikai senki földjén” tartózkodó ember kálváriájához nehéz kulcsot találni vagy az egyik, vagy a másik partról nézve.

Andruška a mindennapok krónikása akar lenni, a születés-munka-halál hármasságának meghatározottságában vonulnak el előttünk regényében az egymást követő nemzedékek képviselői. A kisemberi sors egyetemes vonatkozásait szem előtt tartva úgy tetszik, tudatosan lemondott a nemzetiségi kérdés ábrázolásáról. Olyannyira, hogy „a történet végéig nem tudjuk, hogy szlovák vagy magyar családkról van-e szó...” — jegyezte meg Július Noge recenziójában (Romboid 1974. 8. szám). Számos jelzés azonban magyar szereplőkre utal: az egyik falu műkedvelőinek János vitéz előadása, néhány vezetőknév és elsősorban az Árvából menyasszonyt választó

fiú édesanyjának ellenkezése: „Hogyan segítek majd a fiamnak, ha választottjával, istenem, meg sem értetem magam?” (Hodiny s kukučkou. 209. l.). Egyetértünk az író szlovák kritikusával, a táj valóságában élő nemzetiségi kérdés bemutatása nélkül nem lehet teljes a kép.

Természettel, történelmi viharokkal vívják konok szívóssággal, a megmaradásba vetett hittel harcukat Habaj szlovák telepesei. A múlt szlovák sebeinek gyógyítása az író elsődleges célja, akkor lesz azonban igazán hitelessé a csallóközi valóság, amikor észreveszi az öreg magyar parasztembert is, aki a nagyvárosból érkezett pozsonyi fiatalokat kalauzolja hétvégi háznak szolgáló öreg tanyát kereső útjukon a Kis-Duna mellékén (A nyár közepén című novella a szerző második kötetében). Az író-narrátor állásfoglalása egyértelmű, ő nem csak a térképről ismeri ezt a vidéket, nem az üzleti befektetés lehetőségét látja a pusztuló tanyákban. Ő nem furcsa bennszülöttnek nézi a szlovákul keveset tudó magyar parasztot, mint autós pozsonyi barátai. Tudja, mit érez magában az öreg, amikor a „városi urak” leereszkedő, vállveregető módon bánnak vele. Érti a magyar parasztot, mert a nyelvét is beszéli. Ők ketten érzik a fájdalmat a folyó kipusztult élővilága miatt. Így lesz közös a Csallóköz, Dél-Szlovákia „titka”, aminek megfejtéséhez az ott élők gondjaiban való osztozás szükséges, s nem is titok, ha mindenkit anyanyelvén kérdezzük róla.

KISS GY. CSABA

